

LEHETNEK A KISEBBSÉGHEZ TARTOZÓ NŐK A SAJÁT KULTÚ- RÁJUK ÁLDOZATAI?

A roma nők helyzete Magyarországon

2022. DECEMBER 21.

Jelige: VIV711

Tartalom

1. BEVEZETÉS – a kultúra és a multikulturalizmus fogalma, elméleti háttere	2
2. Az interszekcionális feminizmus fogalma, relevanciája a multikulturalizmus szempontjából	6
3. A multikulturalizmus feminista kritikájának elméleti leírása	8
3.1. A kritika általános bevezetése	8
3.2. Okin és Kymlicka vitája	9
3.3. Az ideológiák szembenállásának okai	12
4. A külföldi országok jogi, valamint szociálpolitikai gyakorlatai – különböző (nem roma) kisebbséghez tartozó nők helyzetének vizsgálata	13
4.1. A kisebbséghez tartozó nők általános helyzete	13
4.2. A kisebbséghez tartozó nők oktatásügyi hátrányai	16
4.3. A külföldi országok gyakorlatai	17
5. Roma nők szerepe a saját kultúrájukban és helyzetük Magyarországon és Európában	26
6. Hogyan lehetne átültetni a külföldi országok jó gyakorlatait a magyar gyakorlatba?	27
7. ÖSSZEFOGLALÁS	28
IRODALOMJEGYZÉK	30

1. BEVEZETÉS – a kultúra és a multikulturalizmus fogalma, elméleti háttere

Alapjában véve a multikulturális társadalom világképe előtérbe helyezi a kisebbségek érdekeit, jogait, valamint védelmét, s ezen elmélet kidolgozói ezt a csoportjogok létrehozásában és előmozdításában vélték megvalósulni, ugyanakkor ezen kulturális és etnikai sokszínűség, a velejáró előnyök mellett, teret engedhet például egyes kisebbségi csoportokon belül a nemek közti egyenlőtlenség kiélesedésére. Hiszen annak ellenére, hogy a csoportjogok a kisebbségi csoportok a többségi társadalommal szembeni egyenlőségét valóban elősegítik, a csoportokon belül sokszor nagyobb hatalommal ruházzák fel a csoport uralkodó férfi tagjait, s ezzel megszilárdítják a tradicionális patriarchális rendszert.

Kutatásom során kísérletet teszek arra, hogy ismertessem a multikulturalizmus elméleti keretét, valamint annak feminista kritikáját, továbbá, hogy a roma nők esettanulmányán keresztül bemutassam ezt. Körüljáróm a multikulturalizmus fogalmát és elméleti hátterét Will Kymlicka munkásságán keresztül, kitérek az interszekcionális feminizmus fogalmára és annak elengedhetetlen szerepére, valamint kifejtem Susan Moller Okin feminista bírálatát. Elemzem a külföldi országok jogi-politikai, illetve szociális gyakorlatait, majd a Magyarországon lévő roma kisebbséghez tartozó nők helyzetét vizsgálva javaslatot teszek a nemzetközi gyakorlatok ideális módon történő átültetésére.

Ugyanakkor ezen elméletek megértéséhez szükségszerűen meg kell határozni a kultúra, a multikulturalizmus, a feminizmus, az interszekcionális feminizmus, továbbá a kritikai rasszelmélet (*critical race theory*) fogalmait. Ezen vitás kérdésekre sok filozófus és gondolkodó kereste már a választ, köztük kiemelendő Will Kymlicka, Charles Taylor, Susan Moller Okin, Nancy Fraser és Iris Marion Young, akiknek tézisei meghatározzák a multikulturalizmus és a feminizmus között fennálló érdekkülönbség diskurzusát.

A multikulturalizmus elmélete rengeteg kérdést vet fel, melynek oka lehet az is, hogy az általam már említett vitás fogalmakhoz különböző jelentéstartalmakat társítunk. Mint például, ahogyan azt Demeter M. Attila a *Szabadság, Egyenlőség, Nemzetiség* című művében írja és idézi Iris Marion Young *Polity and Group Difference* című tanulmányából:

„Egy társadalmi csoporthoz való tartozás az egyén részéről először is affinitást feltételez mindazon személyekkel, akik a csoport tagjai, akikkel magát azonosítja, s akikkel mások őt azonosítják. Az egyén történelemszemlélete, a mód, ahogyan a

társadalmi kapcsolatait és egyéni lehetőségeit értelmezi, érvelési módja, értékei, kifejezési módja – részben legalábbis – a csoportidentitásában gyökerezik. Sok csoportidentitást a külső környezet erőltet a csoportra, így az identitást olyan külső csoportok alkotják meg, amelyek címkézik és sztereotipizálják a csoportot. Ilyen körülmények között a csoport tagjai között létező affinitást maga az elnyomás hívja életre.” (Young, 1989, p. 259)

A Young által felvázolt kultúra tág értelmezése alapján a külső, társadalmi elnyomás és sztereotipizálás valóban egyfajta csoportkohéziót és csoportidentitást generálhat egyes kisebbségi csoportok esetében, amely ugyanakkor a társadalom megosztását eredményezheti, hiszen ezen esetekben az adott kisebbségi csoportok és a többségi társadalom között egy hatalmas szakadék keletkezhet. Ennélfogva és ezen felül is láthatjuk, hogy a multikulturalizmust sok oldalról érheti kritika. Ezen bírálatok közül kutatásomban csak a feminizmus és a multikulturalizmus összeegyeztethetlenségére fogok részletesebben kitérni.

Kutatásomban a multikulturalizmus fogalmának meghatározásai közül a Kymlicka által kidolgozott elméletet fogom elsősorban használni, mivel a többi koncepcióval egybevetve az aktualitása és kidolgozottsága kiemelkedő. A multikulturalizmus elmélete szorosan összekapcsolódik a kultúra és az identitás fogalmával, hiszen a multikulturalizmus a különböző kultúrák és identitások társadalmi szintű elismerését és elfogadását proponálja. Will Kymlicka, a multikulturalizmus elméletének kidolgozásának egy jelentős alakja, több alkalommal is megkísérelte az etnikai és kulturális sokszínűség, a kisebbségi jogok, valamint a multikulturális társadalom körülírását és meghatározását. Az 1989-ben megjelent *Liberalism, Community and Culture* című művében több olyan kérdést is tárgyal, mely a kulturális sokszínűséggel kapcsolatban felmerül, középpontba helyezve a kommunitarizmus¹ ideológiájának kritikáját. Annak ellenére, hogy ezen művében nem használja a „multikulturalizmus” fogalmát, pontosan rámutat a gondolkör fontos kérdéseire, hiszen már a bevezetésben is a kulturális közösséghez való tartozás és az identitástudat tárgyát járja körül, mikor azt írja, hogy:

„Mit jelent az, hogy az emberek »tartoznak« egy kulturális közösséghez – mennyiben kötődnek az »egyének« érdekei egy adott kultúrához, vagy identitástudatuk mennyire függ attól? És van-e legitim érdekük az embereknek saját kultúrájuk fennmaradásában, még akkor is, ha a politikai közösségben más kultúrák is elérhetők –

¹ „A kommunitarizmus ideológiája alapján az emberi identitást nagymértékben a különböző közösségek (vagy társadalmi kapcsolatok) alakítják, és az emberi természetnek ezt a felfogását kell alapul vennünk erkölcsi és politikai ítéleteinkben, valamint irányelveinkben és intézményeinkben.” (Bell, 2022)

van-e olyan érdekük a kulturális csoport tagjainak, amely független elismerést igényel az igazságosság elméletében?” (Kymlicka, 1989, p. 3)

Tehát a multikulturalizmus meghatározásához elengedhetetlen a csoportidentitás, valamint az etnikai csoport fogalmának definiálása. Kymlicka *Multicultural Citizenship* című művében jelenik meg először a multikulturalizmus széleskörű értelmezése, melynek pontosításának céljából a kulturális sokszínűséget elemzi, két különböző kiindulópontból vizsgálva azt. Állítása szerint az első esetben a kulturális sokszínűség a korábban öntörvényű, területileg koncentrált kultúrák egy nagyobb államba való beilleszkedéséből fakad. Ezeket az integrált kultúrákat Kymlicka „nemzeti kisebbségeknek” nevezi, jellemző rájuk, hogy a többségi kultúra mellett különálló társadalmakként kívánják fenntartani magukat, és az autonómia vagy az önkormányzat különféle formáit követelik meg annak érdekében, hogy biztosítsák fennmaradásukat. Ezzel szemben a második esetben a kulturális sokszínűség a bevándorlásból fakad, ezen bevándorlók gyakran lazább társulásokká egyesülnek, amelyeket Kymlicka „etnikai csoportoknak” nevez. A fent kifejtett nemzeti kisebbségekkel szemben, az etnikai csoportok szeretnének integrálódni a nagyobb társadalomba és annak teljes jogú tagjaivá válni. S miközben gyakran törekednek etnikai identitásuk nagyobb elismerésére, nem az a céljuk, hogy a nagyobb társadalom mellett elkülönült és önálló nemzetté váljanak, hanem az, hogy a többségi társadalom intézményeit és törvényeit úgy módosítsák, hogy azok jobban alkalmazkodjanak a kulturális különbségekhez. (Kymlicka, 1995, pp. 10–11) Ebből kifolyólag láthatjuk, hogy a kultúra, a kulturális csoportok és a kulturális sokszínűség vitatott fogalmak, a vallást, a nyelvet, az etnikai hovatartozást, a nemzetiséget és a rasszt, mint különböző kategóriákat, mind ezen fogalmak alá sorolhatjuk, vagy azokkal egyenlőként tekinthetjük.

Mindezen felmerülő ellentétek dacára azt egyértelműen állíthatjuk, hogy a multikulturalizmus eszméje különböző marginalizált csoportok kihívásainak megértésén és integritásukon, valamint jogaik előmozdításán alapszik. Kutatásom során a Kymlicka által megnevezett etnikai csoportokat fogom előtérbe helyezni, hiszen a multikulturalizmus is az etnikai kisebbségek helyzetét vizsgálja elsősorban és ezen etnikai kisebbségek integrálódását és asszimilációját tartja elsődleges feladatának. Továbbá a kutatásom középpontjában a roma kisebbség áll, amely etnikai kisebbségként azonosítja magát.

A kutatásom gerincét adó feminista elméletek kifejtését megelőzően szükségét látom annak, hogy ismertessem a Kymlicka által felvázolt multikulturalista társadalom gondolatiségének magját, a csoportjogokat. A kulturális csoportjogokat több módon is lehet kategorizálni, Kymlicka három különböző fogalomba csoportosítja azokat: önkormányzati jogok (self-

government rights), polietnikus jogok (polyethnic rights), valamint különleges képviseleti jogok (special representation rights).

Az önkormányzati jogok célja elsősorban a politikai autonómia vagy egyes esetekben a területi fennhatóság elnyerése. Ugyanakkor a fent már kifejtett, Kymlicka által megfogalmazott, nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok között fennálló különbségből adódóan az önkormányzati jogok elsősorban a nemzeti kisebbségek számára relevánsak. Így kutatásomban sem tölt be meghatározó szerepet, hiszen abban elsősorban az etnikai csoportok helyzetét és lehetőségeit vizsgálom. A Kymlicka által polietnikus jogokként megnevezett csoportjogok célja az etnikai csoportok integrálása a többségi kultúrába, valamint az, hogy ezzel párhuzamosan elősegítse ezen kisebbségi csoportokat a kultúrájuk kibontakozásában és fenntartásában. A csoportjogok harmadik kategóriájába tartoznak a különleges képviseleti jogok, amelyek a kisebbségi csoportok politikai képviselését biztosítják. Kymlicka szerint a nyugati demokráciákban gyakran előfordul, hogy a politikai folyamatok nem reprezentatívok, mivel azok nem tükrözik a lakosságon belüli (nem kizárólag kulturális) sokszínűséget. Hiszen egy reprezentatívabb folyamat magában foglalná az etnikai kisebbségek, a nők, a fogyatékkal élő emberek stb. tagjait. (Kymlicka, 1995, pp. 26–33) Tehát Kymlicka szerint ezen csoportjogok garantálása biztosítja a kisebbségi csoportok integrálását és egyenjogúságát.

A Kymlicka által felvázolt csoportjogok kategorizálásának részletesebb kidolgozása Jacob T. Levy tanulmányában olvasható, melyben Levy rendszerezése széleskörűen bemutatja ezeket, valamint természetüket, így a következőkben ezen elmélet alapján fogom szemléltetni a csoportjogokat. Ennek értelmében a multikulturalizmus által megkövetelt kulturális csoportjogok nyolc kategóriáját különbözteti meg Levy (amelyek besorolhatóak Kymlicka három nagy osztálya közül az egyikbe): a mentesülések (*exemptions*), a segítségnyújtás (*assistance*), az önkormányzatiság (*self-government*), a belső szabályok (*internal rules*), az elismerés/érvényesítés (*recognition/enforcement*), a képviselet (*representation*) és a szimbolikus követelések (*symbolic claims*). Levy az alábbi 1.1. táblázatban foglalja össze megfelelő módon ezen jogok legfőbb sajátosságait, valamint példákon keresztül mutatja be azokat:

Kategória	Példák
Mentesülés a kulturális gyakorlatoktól büntető vagy terhelő törvények alól	Szikhek/motorbiciklis sisak törvények, Indiánok/pejotl vadászati jogok
Segítségnyújtás azon ügyekben, amelyeket a többség segítség nélkül is meg tud tenni	Többnyelvű szavazólapok, pozitív diszkrimináció, etnikai társulások támogatása

Önkormányzat a kisebbségek számára	Elszakadás (Szlovénia), szövetségi egység (Katalónia), más államigazgatás (Puerto Rico)
A kisebbségekhez nem tartozó tagok szabadságát korlátozó külső szabályok a kisebbségekhez tartozó tagok kultúrájának védelme érdekében	Québec/az angol nyelvre vonatkozó korlátozások, indiánok/a helyi fehér emberek szavazati jogainak korlátozása
A kisebbségekhez tartozó tagok viselkedésére vonatkozó belső szabályok, amelyeket kiközösítéssel kényszerítenek ki	Mennoniták kitaszítása, a csoporton kívül házasodó gyermekek kitagadása
A tradicionális jogszabályzat elismerése/érvényesítése az uralkodó jogrendszer által	Ősi földjogok, tradicionális vagy csoportspecifikus családi jog
A kisebbségek garantált vagy támogatott képviselete a kormányzati testületekben	Maori szavazólista a Parlamentben, színesbőrű többségű kongresszusi körzetek (USA)
A különböző csoportok értékének, státuszának vagy létezésének elismerésére szolgáló szimbolikus követelések	Viták az államforma elnevezéséről, nemzeti ünnepekről, a történelem oktatásáról

1.1. táblázat (Levy et al., 1997, pp. 24–25)

Vitathatatlan, hogy a csoportjogok kérdése elengedhetetlenek a kisebbségi csoportok egyenjogúságának diskurzusában. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az interszekcionalitás jelentősége ezen kérdéskörben, hiszen a csoportjogok által felvetett problematika így módon vizsgálható.

2. Az interszekcionális feminizmus fogalma, relevanciája a multikulturalizmus szempontjából

Az interszekcionális feminizmus egy elengedhetetlen fogalom a multikulturalizmus és a feminizmus különböző ellentéteinek vitájában, hiszen voltaképpen közvetetten a feminizmus ezen irányzata vezetett el a multikulturalizmus bírálatához. Kimberlé Crenshaw műveiben körvonalazódott először a feminista mozgalmak és elméletek kavalkádjában az interszekcionális feminizmus fogalma. Kifejti, hogy a kortárs feminista diskurzusok nem vették figyelembe az interszekcionális identitásokat, mint például a kisebbséghez tartozó, nem privilegizált nők helyzetét,

annak ellenére, hogy a nőt, mint fogalmat több síkon is meghatározza az osztály, a kultúra és annak további kérdései, valamint az etnicitás, a szexualitás és az identitás.

Ennek elmaradása vezet többször ahhoz a tényhez, hogy a bevándorló, valamint különböző kisebbséghez tartozó nők információ hiányában és a passzív elnyomás hatására jellemzően többször vannak kitéve családon belüli bántalmazásnak és erőszaknak. Kiemelendő, hogy a kisebbséghez tartozó nők gyakran szembesülnek a családon belüli erőszakkal, mivel legtöbbjük jogi státusza, valamint az azzal kapcsolatos információk a házastársuktól függ. A kulturális különbségek számtalanszor megnehezítik a kisebbséghez tartozó nők számára a szükséges információkhoz való hozzáférést, valamint a kisebbségi kultúrák által létrejövő korlátok pedig még inkább elriasztják a őket a kiteljesedésben. Ezen felül pedig a korlátok (a többi megfélemlítő faktor mellett) még inkább elriasztják a kisebbséghez tartozó nőket attól, hogy feljelentsék az erőszaktevő hozzátartozójukat, vagy elmeneküljenek a bántalmazó helyzetekből. Annak ellenére, hogy rengetegen jogilag már nem függenek házastársuktól, továbbra is ki vannak téve a családon belüli erőszaknak, hiszen nem rendelkeznek hozzáféréssel független információhoz, így a fennálló fenyegetéseket továbbra is valósnak gondolják. A fent kifejtett problémák mellett nem hagyhatók figyelmen kívül a különböző etnikai csoportokhoz tartozó nők nyelvi nehézségei, amelyek számtalanszor korlátozzák őket a támogatási szolgáltatások igénybevételében. Egyrészt a menedékhelyekkel kapcsolatos információkhoz való hozzáférésük limitált, másfelől pedig a menedékhelyek is gyakran visszautasítják a segítségnyújtást a kommunikációs nehézségek okán. (Crenshaw, 1991)

Mindent összevetve az interszekcionális feminizmus rávilágít arra a tényre, hogy a kisebbséghez tartozó nők különbözőképpen helyezkednek el társadalmilag, mint a privilegizált többségi kultúrához tartozó nők, így különbözőképpen is kell vizsgálnunk a helyzetüket, nem tekinthetünk a „nőkre” mint egy egységesen azonosan társadalmilag és politikailag szituált kategóriára.

Az interszekcionalitás diskurzusában érdemes még megemlíteni Thashika Pillay azon megállapítását, mely szerint a nők emancipációjáért folytatott küzdelem nem korlátozódik a liberális feminista egyenlőségre, hiszen ezen egyenlőséget továbbra is a patriarchális gondolkodásmód határoz meg. Továbbá az interszekcionális feminizmus gondolatisága magában foglalja azt, hogy a feminizmus fogalma változatos és sokszínű, így nem redukálható le egyetlen igazságméretre. Ennek következtében a nők emancipációjának megoldása a nézőpontok sokaságának eredménye, amelyben a hatalmi viszonyok kérdései az interszekcionalitáson keresztül értelmezendők. (Abdi *et al.*, 2015, pp. 72–73)

Ebből adódóan láthatjuk, hogy az interszekcionális feminizmus nélkülözhetetlen szerepet tölt be a multikulturalizmusról szóló diskurzusban, hiszen a nők helyzetének ilyen módon történő vizsgálása tükrözi a különböző hatalmi viszonyokat, melyek a nők egyéni, valamint rendszerszintű elnyomásához vezethetnek. Szükségességének deklarálása és alkalmazása elengedhetetlen a kisebbségekhez tartozó nők kihívásainak megértéséhez, akik számára ezek az úgynevezett „hátrányok” növelik a családjuktól, valamint a közösségüktől való függőségüket, és ezt a multikulturalizmus által szorgalmazott csoportjogok több esetben megerősítik.

Ezen okokból kifolyólag kijelenthető, hogy az interszekcionális feminista szemléletmód közvetett vagy akár közvetlen módon is hozzájárul a multikulturalizmus feminista kritikájához, valamint a legtöbb kortárs feminista teoretikus gondolatmenetének lényegi elemét képezi.

3. A multikulturalizmus feminista kritikájának elméleti leírása

3.1. A kritika általános bevezetése

A multikulturalizmus lényegi eleme a különböző csoportok közötti egyenlőtlenségek kiküszöbölése, és ezen problémák megoldására a legtöbb multikulturalista teoretikus csoportokon alapuló jogokat és védelmet tárnak elő, nem figyelembe véve annak veszélyét, hogy így módon az egyes csoportokon belül abúzív és elnyomó tendenciák alakulhatnak ki a nemek között. A legtöbb multikulturalista gondolkodó a csoportjogok megvalósításában látja a multikulturalizmus kibontakozását és a kultúrák elnyomása elleni eszközt. Azon kritikákra, melyek szerint a csoportjogok ellentétesek lennének az egyéni jogokkal, Kymlicka azt adja válaszul, hogy csak egy erős nyelvi és kulturális háttérrel rendelkező kisebbségi csoporton belül tudnak kibontakozni az egyének. (Kymlicka, 1989, p. 165)

Okin (1999) kifejti, hogy szerinte a kisebbségi csoportokra vonatkozó jogoknak két fő hátránya van. Először is az, hogy megbonthatatlan egységként tekintenek a kulturális csoportokra, és nem fordítanak elég figyelmet a csoportok közötti és a csoportokon belüli különbségekre; szinte alig ismerik el azt a tényt, hogy jelentős különbségek vannak a férfiak és a nők között hatalmi szempontból. Tehát Okin szerint ilyen körülmények között a csoportjogok potenciálisan és sok esetben valójában antifeministák. A másik kiemelendő hátránya pedig az, hogy a csoportjogok szorgalmazói figyelmen kívül hagyják a magánszférát, amely nélkülözhetetlen bármely kultúra meghatározásához, hiszen a család, a szexualitás és a reprodukció kérdéseihez szorosan kapcsolódik. Tehát a magánszféra, vagyis a hagyományos értelemben vett kultúrának azon területe, amelyhez a nők a leglátványosabban „járulnak hozzá”, a kulturális

identitás elvont definíciója nevében törlődik, nincsen tekintettel arra, hogy a kulturális csoportokon belül eltérő szerepeket rónak rá annak egyes tagjaikra. Ezért Okin szerint a csoportjogok a nemek közötti egyenlőtlenségeket teljes mértékben figyelmen kívül hagyják, továbbá megsértik tagjaik egyéni jogait, valamint megkövetelik tőlük, hogy alkalmazkodjanak a csoportos meggyőződésekhez és normákhoz. (Okin *et al.*, 1999, p. 12)

Egyes kisebbségi kultúrákon belül a csoportjogok több esetben teret engedhetnek az elnyomásnak, amely leggyakrabban (de nem minden esetben) a nők ellen irányul. Ilyen esetekre több példát is fel lehet sorakoztatni, Okin a klitoridektómiát,² a poligámiát,³ a gyermekházasságot és más egyéb kényszer által megkötött házasságot⁴ említi. (Okin *et al.*, 1999, p. 14) Okin művében említésre kerül Amy Gutmann tanulmánya, a *The Challenge of Multiculturalism in Political Ethics*, amelyben Gutmann nemcsak a nők ellen irányuló abúzív, önkényes szokásokra ad példát, mégis eseteinek többsége a nemek közti egyenlőtlenséget bizonyítja – mint például az abortusz, a szexuális zaklatás, a családon belüli erőszak, vagy a purdah⁵ használata. (Gutmann, 1993)

Tehát ebből a kiindulópontból vezethető le a multikulturális társadalom elleni feminista bírálat, melyet a következőkben részletesebben fogok tárgyalni.

3.2. Okin és Kymlicka vitája

A multikulturalizmus és a feminizmus eszméinek szembenállását Okin és Kymlicka vitája egyedülálló módon foglalja össze, így tanulmányomban elsősorban a két filozófus által felvetett érveket és ellenérveket fogom bemutatni és elemezni.

² „Az „női körülmetélés” a férfiak gyakorlóterepe az erőszakhoz. Nemcsak Szomáliában, hanem Afrikában is használják a nők feletti abszolút férfiuralomnak érvényesítésére. (...) Ezen szokás arra tanítja a fiúgyermeket, hogy a nők és a lányok elleni erőszak, kínzás és brutalitás legszélsőségebb formái az ő abszolút joguk, valamint ez az, amit el is várnak egy igazi férfitől.” (Johnsdotter and Essén, 2010)

³ A poligámia az a gyakorlat, mely szerint egy személy egyszerre több házastárssal él házasságban, szemben a monogámiával, amikor egy személynek egyszerre csak egy házastársa van. Egyes kultúrákban a többnejűség a vezetők vagy főnökök kizárólagos kiváltsága lehet; például egyes indián kultúrában a vezető több felesége egyszerre jelzi hatalmát és fontos eleme hatalmi bázisának kiépítésében és fenntartásában is. (Zeitzen, 2008, p. 9)

⁴ „Kényszerházasságról akkor beszélhetünk, ha az egyik vagy mindkét felet akarata ellenére és kényszer hatására kényszerítik házasságra. A kényszer fizikai és/vagy érzelmi nyomást jelent. Ez nagyban különbözik az elrendezett házasságtól, ahol mindkét fél teljes és szabad beleegyezését adja a házassághoz.” (Gangoli, McCarry and Razak, 2009, p. 420)

⁵ A nemek elkülönítésének muszlim gyakorlata, amely magában foglalja a nők kötelező fátyol hordását. (Gutmann, 1993, p. 173)

A multikulturalizmus kritikájának legfőbb érve szerint a csoportjogok szemben állnak az egyéni jogokkal, s erre válaszul Kymlicka felvázolja, hogy az etnikai csoportok, valamint a nemzeti kisebbségek két különböző okból kifolyólag törekedhetnek a csoportjogokra. Az első ok a kisebbségeken belül, a csoport a saját tagjaival szembeni követeléseket foglalja magában, ezeket nevezi Kymlicka „belső korlátozásoknak” (*internal restrictions*). Ezen belső korlátozások célja az, hogy megvédje a csoportot a csoportkohéziót romboló, csoporton belül keletkező különböző konfliktusok destruktív hatásától, Kymlicka ezen esetre példának azon esetet említi meg, mikor a kisebbség egyes tagjai úgy döntenek, hogy nem követik a csoport tradicionális szokásait. A második ok pedig a kisebbségeknek a többségi társadalommal szembeni követeléseit foglalja magában, ezen jogokat Kymlicka „külső védelemnek” (*external protections*) nevezi. A külső védelemnek az a célja, hogy megvédje a kisebbségi csoportokat a többségi társadalom által hozott döntések hatásától, akár gazdasági, vagy politikai döntésektől is egyaránt. Kymlicka kijelenti, hogy az etnikai csoportok és a nemzeti kisebbségek követeléseinek ezen fajtái hasonlóképpen az adott kisebbségi csoport stabilitását és összetartását tartja szem előtt, ugyanakkor a fent kifejtett okokból kifolyólag az instabilitás különböző forrásaira adnak választ. (Kymlicka, 1995, p. 35)

Annak ellenére, hogy Kymlicka egyetért Okinnal abban, hogy előfordulhat, hogy a kisebbségi csoportok a belső korlátozások okán követelt csoportjogok segítségével, a többségi társadalom államának hatalmát kihasználva a csoport egyes tagjait elnyomják, továbbá diszkriminálják, Kymlicka állítása szerint ez jóval ritkábban történhet meg, ugyanakkor a csoportjogok biztosítása nélkül egyes kisebbségi csoportok, valamint kultúrák teljes mértékben eltűnhetnek. (Kartag-Ódri, 2007, p. 34) Továbbá Kymlicka szerint a kisebbségi csoportok gyakrabban követelnek külső védelem okán csoportjogokat, mint belső korlátozások révén. Kiemeli folytatólag, hogy csak az önkormányzati jogok és a polietnikus jogok járulhatnak hozzá a belső korlátozások céljának megvalósulásához, mert ezen jogok adhatnak eszközt a csoport uralkodó tagjainak a nők elnyomására. Ugyanakkor, ha az etnikai csoportok esetét vizsgáljuk, akkor az önkormányzati jogok nem is vehetők figyelembe. Ezzel szemben a különleges képviseleti jogok, melyek a külső védelem céljából jönnek létre, csak a többségi kultúrán belül engednek kibontakozási lehetőséget a kisebbségi csoportok számára, s ez nem egy nők elnyomására alkalmas eszköz. Ennek következtében Kymlicka szerint kiküszöbölhető a probléma azáltal, hogy a nőket látványosan elnyomó kultúráknak nem adjuk meg a belső korlátozások jogát. (Kymlicka, 1995, p. 38)

Okin ugyanakkor ezzel szemben kifejti, hogy a Kymlicka által felvetett állítások nem reflektálnak megfelelő módon a nők helyzetére vonatkozó aggodalmakra, hiszen a legtöbb kultúrában a nők elnyomása nem „látványos” módon történik. Mivel tulajdonképpen a világ összes kultúrája patriarchális múlttal rendelkezik, és annak ellenére, hogy egyes kultúrákban ezen rendszertől már eltávolodtak, a legtöbb kultúrában még mindig észrevehető a patriarchátus maradványa. Példának okán a nyugati kultúrákban még mindig találkozhatunk a nemi megkülönböztetés különböző formáival a hétköznapijainkban, hiszen a nők és a férfiak közti szakadék abból eredeztethető, hogy a nők esetében nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a külsőségekre vonatkozó jellemvonásoknak, mint például a szépségnek, a testsúllynak vagy az életkornak, ezzel szemben a férfiaknál az intellektuális teljesítménynek, az ügyességnek és az erőnek. Továbbá sok esetben elvárják a nőktől, hogy az otthoni, családi munkát gazdasági ellenszolgáltatás nélkül végezzék, függetlenül attól, hogy emellett végeznek-e más munkát is, s ennek, valamint a munkahelyi diszkriminációnak következtében gyakrabban előfordul, hogy a nők pénzügyileg kiszolgáltatottabbak, mint a férfiak. (Okin *et al.*, 1999, pp. 16–17) Majd Okin azt is kiemeli, hogy annak ellenére, hogy a legtöbb kultúra patriarchális és rengeteg csoportjogokat követelő kisebbségi csoport kultúrája patriarchálisabb az azt körülvevő kultúráknál, a legtöbb multikulturalista gondolkodó nem foglalkozik ezen problémával explicit módon. Okin szerint Kymlicka azon érve, mely szerint a liberális alapértékeket szem előtt tartva, a csoportjogok esetén nem különbözteti meg a kisebbségi csoport tagjait nemük (és más egyéb tulajdonságuk) alapján, nem méri fel megfelelően (felül becsüli) azon kultúrák számát, melyek valóban tiszteltben tartják ezen alapértékeket, s így a valóságban jóval kevesebb, akár elhanyagolható számú kisebbségi csoport követelhetne csoportjogokat. (Okin *et al.*, 1999, p. 21)

Az Okin által felsorakoztatott érvek középpontjában a magánszféra helyzete áll, kifejti, hogy amennyiben valóban igaz az, hogy a kisebbségi csoportok többsége csak a saját csoportjukon belül várja el az emberektől a nézeteikhez, valamint hagyományaikhoz való hűséget, valamint tiszteletben tartják a nők alapvető jogait, a magánszférában a legtöbb esetben mégis minimális megbecsülést kapnak a kisebbségi csoportokhoz tartozó nők. Mindezt azzal magyarázza, hogy a patriarchális csoportokon belül mindennapi a nők ellenőrzése, melyek az adott kultúra szokásjogán alapszik, s melyre a csoportjogokat szorgalmazó teoretikusok nem fordítanak elegendő figyelmet. (Okin *et al.*, 1999, pp. 17–21) Továbbá a magánszférában történő, ellenőrzés legtöbb esetben egy hierarchikus rendszerben történik, melyben az apák, és az idősebb nők korlátlan hatalmat élveznek, és ezáltal gyakran még a nők és a lányok fizikai jóléte is veszélyeztetve lehet. (Okin *et al.*, 1999, p. 24)

Tehát az alapvetően kijelenthető, hogy Kymlicka alapvetően elfogadja és egyetért Okin azon érveivel, amelyek a nők elnyomására utalnak a multikulturalizmus és a csoportjogok gondolatosságában, ugyanakkor kiemeli, hogy Okin sarkosan tekint ezen csoportjogokra, mivel például a külső védelem okán létrejövő csoportjogok semmilyen mértékben nem ássák alá a nők jogait és tekintélyét, hanem inkább elősegítik azokat a többségi elnyomással szemben. Valamint Kymlicka szerint a belső korlátozások is kevesebb hátránnyal járnak, mint amennyi előny származtatható belőlük és megfelelő szabályozással a hátrányok is kiküszöbölhetőek. (Okin *et al.*, 1999, p. 32) Továbbá Kymlicka úgy látja, hogy a feminizmus és a multikulturalizmus eszméi azonos célokat tartanak szem előtt, hiszen mindkét ideológia alapköve az egyéni jogok tradicionális koncepciójának kritikája. Mivel mind a feminizmus, mind a multikulturalizmus az ellen szólal fel, hogy egy adott normához (a feminizmus esetében a férfinemhez, a multikulturalizmus esetében pedig a többségi kultúrához) igazodjon a társadalmunk struktúrája. (Okin *et al.*, 1999, pp. 32–33) Ennek ellenére Okin nem tartja Kymlicka érveit megfelelően kidolgozottnak és állítása szerint a feminizmus által felvetett kérdésekre nem adhat választ a multikulturalizmus ezen formája, azonban művében többször is kiemeli, hogy a pontos megoldást nem tudja és nem is tartja feladatának annak megadását. (Okin *et al.*, 1999, pp. 22–24)

3.3. Az ideológiák szembenállásának okai

Nancy Fraser lényegre törően és pontosan leírja, hogy a feminizmus és a multikulturalizmus ezen formái milyen oknál fogva nem hozhatóak közös nevezőre. Tanulmányában két fő problémát határoz meg. Az egyik az, hogy mindkét ideológia diskurzusa az identitás és a különbözőség egyoldalú szemléletére támaszkodik. Fraser szerint a multikulturalizmus ezen feminista kritikája szkeptikus és negatív, és ezáltal minden identitást eredendően elnyomónak és minden különbséget eredendően kirekesztőnek tekint. Ezzel szemben a multikulturalista nézetet pozitívként írja le, amely minden identitást elismerésre érdemesnek, minden különbséget pedig megerősítésre érdemesnek tekint. Fraser szerint egyik megközelítés sem megfelelően differenciált, így egyik sem tud stabil alapot adni a különböző identitásigények, valamint az igazságos, valamint igazságtalan különbségek megkülönböztetésére. S ily módon egyik követésével sem alakítható ki egy működőképes feminista politika. (Fraser, 1996, p. 67) A Fraser által kiemelt második elemi probléma, mely kapcsolódik az elsőhöz, az az, hogy mindkét nézőpont elveszítette az újraelosztásra és az elismerésre való kettős összpontosítást, mind a multikulturalizmus feminista kritikája, mind pedig a multikulturalizmus kizárólag a kultúra általi értékelés igazságtalanságaira összpontosít, és ezáltal elhanyagolva a politikai gazdasági igazságtalanságokat.

Ennek következtében, a második probléma is arra világít rá, hogy egyik megközelítés sem nyújt megfelelő keretet egy működőképes feminista politika számára. (Fraser, 1996, p. 67)

A multikulturalizmus és a feminizmus közös céljainak érdekében a két ideológia valóban mozgatható egymás felé, és ezen kérdésre több teoretikus is kereste már a választ, kutatásomban ugyanakkor nem térek ki ezen probléma elméleti hátterére, ellenben inkább a gyakorlati oldalról vizsgálom azt. A következőkben tehát a különböző kisebbséghez tartozó nők helyzetét fogom vizsgálni, különösképpen a roma nők helyzetét, valamint a megfelelő külföldi gyakorlatokat fogom felvázolni.

4. A külföldi országok jogi, valamint szociálpolitikai gyakorlatai – különböző (nem roma) kisebbséghez tartozó nők helyzetének vizsgálata

A fent már kifejtett, Kymlicka által használt „etnikai csoport” fogalma alapvetően elméleti szinten alkalmazható, a gyakorlatban országonként különböző módon van szabályozva ez a fogalom. Továbbá országonként a különböző kisebbségi csoportokról sem beszélhetünk gyűjtőfogalomként, hiszen egyes etnikai csoportok hátrányosabb helyzetűek. Kutatásom során is ezen etnikai csoportokat helyeztem előtérbe, így a következőkben ezen csoportokról fogok részletesebb képet festeni.

4.1. A kisebbséghez tartozó nők általános helyzete

2008-ban megjelent a *European Community Programme for Employment and Social Solidarity* támogatásával az *Ethnic minority and Roma women in Europe: A case for gender equality?* című összefoglaló jelentés, mely az Európában élő kisebbségi nők helyzetét vizsgálja, s azon gyakorlatokat, melyek ezen nők egyenlőségét mozdítják elő.

Ezen jelentés alapján a következő táblázatban (Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2010, pp. 51–52) összefoglalva olvashatók a különböző európai országok hátrányos helyzetű (nem roma) etnikai csoportjai, valamint azokon belül a nők aránya:

Ország	Hátrányos helyzetű etnikai csoportok	A nők száma/aránya ezen etnikai csoportokon belül
Ausztria	Török és Jugoszláv utóállamaiból bevándorló kisebbség	A bevándorlók 49%-a nő, Ausztriában 576 200 nő rendelkezik kisebbségi etnikai háttérrel
Belgium	Marokkói és török kisebbség	A marokkói kisebbség 48,8%-a, valamint a török kisebbség 50%-a nő
Bulgária	Török kisebbség	A török kisebbség 50.1%-a nő
Ciprus	Moldovai, ukrán, bolgár és ázsiai (Sri Lanka, Fülöp-szigetek, Vietnám) kisebbségek	A kisebbségekhez tartozó emberek 63%-a nő
Csehország	Posztszocialista országokból bevándorló kisebbségek, vietnámi kisebbség	Az ukrán kisebbség 40%-a, a vietnámi kisebbség 41%-a és az orosz kisebbség 53%-a nő
Dánia	Szomáliai, iraki és afgán kisebbség	(nincsen erről adat)
Finnország	Fejlődő országokból bevándorló kisebbségek, orosz kisebbség	Feltehetően a kisebbségeken belül a nők aránya 50%
Franciaország	Ázsiai kisebbségek, afrikai kisebbségek, kelet-európai kisebbségek	(nincsen erről adat)
Németország	Török és Jugoszlávia utódállamaiból bevándorló kisebbségek	A török kisebbség 47%-a, a Jugoszlávia utódállamaiból bevándorló kisebbségek 49%-a nő
Görögország	Görög állampolgárok, akiknek eltér az etnikai hátterük a többségi társadalomtól	(nincsen erről adat)
Izland	A nem EU/EEA állampolgárok	A kisebbségekhez tartozó emberek 39%-a nő
Olaszország	Romániai, marokkói, tunéziai, egyiptomi, szenegáli, ghánai, kínai, indiai, ecuadori, perui, fülöp-szigeteki, valamint a posztszocialista országokból bevándorló kisebbségek	Az albán kisebbség, a romániai kisebbség, a marokkói kisebbség, az ecuadori kisebbség, az ukrán kisebbség, a lengyel kisebbség, a perui kisebbség nő

Liechtenstein	Török és Jugoszlávia utódállamaiból bevándorló kisebbségek	A kisebbségekhez tartozó emberek 50,6%-a nő
Luxemburg	Jugoszlávia utódállamaiból és a Zöld-foki Köztársaságból bevándorló kisebbségek	(nincsen erről adat)
Málta	Eitreali és szomáliai menekültek	(nincsen erről adat)
Hollandia	Fejlődő országokból bevándorló, török és marokkói kisebbségek	A kisebbségekhez tartozó nők kétharmada a török, marokkói vagy suriname-i kisebbségekhez tartoznak
Norvégia	nem-nyugati kisebbségek	A thai kisebbség 84%-a, a fülöp-szigeteki kisebbség 77%-a, az orosz kisebbség 66%-a nő
Portugália	A fejlődő országokból bevándorló kisebbségek	(nincsen erről adat)
Szlovénia	Jugoszlávia utódállamaiból és Albániából bevándorló kisebbségek	A kisebbségekhez tartozó emberek 44%-a nő
Spanyolország	Kelet-Európából és a fejlődő országokból bevándorló kisebbségek	A kisebbségekhez tartozó emberek 46%-a nő
Svédország	Szomáliai kisebbségek	A szomáliai kisebbség 32%-a nő
Egyesült Királyság	Pakisztáni és bangladesi, valamint afroamerikai kisebbségek	A kisebbségekhez tartozó emberek több, mint fele nő

4.1. táblázat

Tehát ezen adatok alapján láthatjuk, hogy a legtöbb hátrányos helyzetű kisebbségi csoportban a nők aránya eléri az 50%-ot, több esetben pedig jóval meghaladja a csoport felét is, és annak ellenére, hogy ezekhez a kisebbségekhez tartozó nők nem csak a többségi kultúrához tartozó nőkhöz képest hátrányos helyzetűek, hanem a fent már kifejtett okokból, a kisebbséghez tartozó férfiakhoz képest is, a legtöbb országban nem fordítanak elegendő figyelmet a helyzetükre.

Hátrányos helyzetüket több tényező is befolyásolja, ezek között kiemelendő a hátráltatott jogi helyzetük, hiszen a bevándorló és menedékkérő nők tartózkodási és munkavállalói jogai instabilak, továbbá más téren is jóval kevesebb jogot biztosít számukra az állam, mint az állampolgárok számára. Továbbá több esetben kisebbségi kultúrájuk révén a nyelvi nehézségek, az

oktatáshoz való hozzáférés hiánya, illetve a származási országukban szerzett képesítések elismerésének hiánya munkavállalási (munkanélküliség, alacsony munkaminőség és bér) és egyéb magánéleti akadályok elé helyezi őket, mint például egészségügyi, valamint lakhatási problémákkal kapcsolatosan. Ezáltal helyzetük kiszolgáltatottá, valamint alárendeltté válhat, és ennek következtében a családi környezetükben megerősödhet a hierarchikus patriarchális rendszer, ezenfelül ahogyan azt már az előzőekben is kifejtettem, a kulturális, valamint vallási hagyományok, továbbá a családi kötelezettségek fokozhatják a kisebbséghez tartozó nők társadalmi kiakasztottságát. (Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2010, p. 54)

4.2. A kisebbséghez tartozó nők oktatásügyi hátrányai

A kisebbséghez tartozó nők oktatáshoz való hozzáférése is eltérő stádiumokban van egyes országokban, a következő pár ország példáin keresztül láthatjuk, hogy az országok, valamint a kisebbségi csoportok között is nagy különbségeket fedezhetünk fel.

Belgiumban az etnikai kisebbségekhez tartozó fiatal lányok általában jobban teljesítenek tanulmányi szempontból, mint az azonos csoporthoz tartozó fiúk, valamint nagyobb arányban járnak szakiskolába, mint a többségi csoporthoz tartozó lányok. Ezzel szemben Bulgáriában a női írástudatlanság 2,5-szer magasabb, mint a férfiak körében, és még magasabb a vidéki nők körében, hiszen ez főként a hegyvidéki régiókban élő muszlim és roma nőkre vonatkozik, akiknek nem a bolgár nyelv az anyanyelvük. Franciaországban a bevándorló nők 42%-a csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik, ezzel szemben Olaszországban a kelet-európai egyetemi hallgatók között a lengyel és a román hallgatók körében magas a női arány (84,7% és 77,9%). Ausztriában a török nők 90%-a csak a tankötelezettség által meghatározott limitet érte el. Svédországban a szomáliai nők iskolai végzettsége jóval alacsonyabb, mint a szomáliai férfiaké, valamint a svéd nőké. Az Egyesült Királyságban pedig a kisebbséghez tartozó nők 13,6%-ának nincsen képzettsége, a bangladesi és pakisztáni nők helyzete kiemelten hátrányos, a bangladesi nők 48%-ának és a pakisztáni nők 40%-ának nincsen képzettsége. (Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2010, p. 56) Ezen adatok alapján láthatjuk, hogy annak ellenére, hogy a különböző országokban különböző a kisebbségekhez tartozó nők oktatásügyi helyzete, a legtöbb országban jóval elmaradottabb, mint az ugyanezen kisebbségekhez tartozó férfiak helyzete.

A nemzetközi jogban a törvény előtti egyenlőség és a diszkrimináció minden formája elleni védelem egyetemes jognak minősül, melyet számos nemzetközi nyilatkozat és egyezmény deklarál és elismer, mint például az emberi jogok egyetemes nyilatkozata⁶ (1948), a nőkkel szembeni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről és azok megelőzéséről szóló egyezménye⁷ (CEDAW, 1979), a faji diszkrimináció minden formájának eltörléséről szóló nemzetközi egyezménye⁸ (CERD, 1965), a polgári és politikai jogok nemzetközi egyezménye⁹ (ICCPR, 1966), valamint a gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezménye¹⁰ (ICESCR, 1976). (Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2010, p. 66)

Ugyanakkor ezen egyezmények legtöbb esetben általánosan kezelik a nők, valamint az etnikai különbségek helyzetét és nem térnek ki specifikusan a kisebbségekhez tartozó nők helyzetére, így ezen egyezmények sem nyújtanak megfelelő védelmet a kisebbségekhez tartozó nők számára, mindezek ellenére fontosak a nők helyzetét tekintve.

4.3. A külföldi országok gyakorlatai

A következőkben a jó gyakorlatok hátterét fogom körüljárni, és különböző országok effajta jó gyakorlatainak példáit fogom ismertetni. Ezen jó gyakorlatokat két különböző kategóriába csoportosíthatjuk, az állami intézmények, valamint a civil szervezetek által megvalósított gyakorlatokat különböztetjük meg. Több lényegi különbséget is felfedezhetünk az állami és a civil szervezetek által megvalósított gyakorlatok között, kiemelendő, hogy az állami gyakorlatok széleskörű országos elérést produkálhatnak, míg a civil szervezetek gyakorlatai legtöbb esetben lokálisan valósulnak meg. Továbbá a civil szervezetek sok esetben finanszírozási nehézségekbe ütközhetnek, így ezen gyakorlatok megvalósulása gyakran rövid időkorláthoz kötöttek.

⁶ <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

⁷ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>

⁸ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>

⁹ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

¹⁰ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>

Az állami gyakorlatok kiváltképpen a munkaerőpiaccal, a szociális integrációval, a nyelvi akadályok kiküszöbölésével és az egészségügyi problémákkal kapcsolatos hátrányok felzárkóztatása érdekében jönnek létre. Ezzel szemben a civil szervezetek által megvalósított projektek és gyakorlatok a kisebbséghez tartozó nők problémáinak összes területét érintik, s egyes esetekben ezeket kombinálva keresnek segítségnyújtási lehetőségeket. (Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2010, pp. 87–88) A továbbiakban ezen állami, illetve civil szervezetek által megvalósított gyakorlatok közül fogok bemutatni néhányat különböző országok példáin keresztül.

A kisebbséghez tartozó nőket érintő legfőbb problémák közé tartozik a szociális integráció, ugyanakkor Európán belül több országon belül is alkalmaznak a nemek közötti egyenlőséget szem előtt tartó integrációs politikákat. Ilyen például Norvégia, ahol a bevándorló népesség integrációjára és társadalmi befogadására vonatkozó cselekvési terv elismeri a nők gyermeknevelésben betöltött szerepét, és olyan jövőbeli intézkedéseket dolgoztak ki, melyeknek célja, hogy ezen kisebbségekhez tartozó nők megfelelő állampolgári alapismeretekre tehessenek szert. Portugáliában pedig a bevándorlók integrációjára vonatkozó cselekvési terv a terhes bevándorló nők és gyermekeik védelmét, a nők kiszolgáltatottsága elleni küzdelmet, a nők jogainak és kötelezettségeinek informálását és a nők társadalmi részvételének előmozdítását, továbbá az emberkereskedelem áldozatainak nyújtott jogi, igazságügyi és egyéb fajta támogatását tartja szem előtt. Megemlítendő még Spanyolország, ahol az állampolgárságra és integrációra vonatkozó stratégiai terv a migrációs politika minden szakaszában előírja a nemek közötti egyenlőség szempontjainak figyelembevételét. (Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2010, p. 76)

Az előző fejezetekben már említésre került a kényszerházasságok intézménye, mely ellen Norvégia cselekvési terve a legakkurátusabb. Ezen cselekvési tervnek az a célja, hogy megakadályozza, hogy a kisebbségi csoportokhoz tartozó fiatalok kényszerházasságra legyen ráerőszakolva. Ezen felül pedig segítségnyújtást biztosítanak azon fiatalok számára is, akik már áldozattá váltak, továbbá azon fiatalok számára is, akiket ez a veszély fenyeget. A cselekvési terv intézkedései közé tartozik a kisebbségi tanácsadók intézménye azokban a középiskolákban, ahol magas a kisebbségi háttérrel rendelkező tanulók aránya; az integrációs tanácsadó intézmények megvalósítása, az illetékes norvég nagykövetségek segítése; valamint a kényszerházasságok felszámolásáért dolgozó civilszervezetek finanszírozásának biztosítása. (Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2010, p. 81)

A kisebbséghez tartozó nőket érintő főbb problémák közé tartozik még a munkaerőpiacon való érvényesülés, az egészségüggyel kapcsolat nehézségek, az oktatáshoz való hozzáférésük hiánya, a jogi, illetve lakhatási hátrányok, valamint a kulturális elmaradottság. Ezen problémákra az összefoglaló jelentésben több ország jó gyakorlata is megtalálható, így a következőkben az ezen gyakorlatokat összefoglaló táblázatokat fogom felvázolni, melyek különböző módon átalakított formában megtalálhatóak az itt hivatkozott jelentésben. (Directorate-General for Employment, Social Affaires and Equal Opportunities, 2010, pp. 89–95)

Ország	Jó gyakorlat a munkaerőpiacon való elhelyezkedés elősegítésének céljából	A gyakorlat rövid leírása
Ausztria	Tanácsadó központ férfi és női bevándorlók számára www.migrant.at	(Női) bevándorlók, külföldi munkavállalók és családtagok munkaerőpiac orientált tanácsadása; menedékjoggal rendelkező személyek szakmai és oktatási tanácsadása
Ausztria	www.Abzaustria.at	Munkaerő-piaci orientált projektek koncepciója és megvalósítása a nők előmenetelének és a nemek közötti esélyegyenlőség általános érvényesítésének, képzéseknek, szakmai beilleszkedésnek és mentorálásnak, bejelentésnek és képzésnek a területén. Beleértve a női bevándorlók számára létrehozott speciális projekteket.
Dánia	Integrációs Minisztérium www.nyidanmark.dk	Kezdeményezés a képzés, az oktatás, a gyakorlati képesítés, a dán társadalom megismerése, a tanfolyamokkal kapcsolatos pontok megszerzése terén. A résztvevők 44 pont elérése után garantáltan kapnak munkát az alacsonyan fizetett szektorban.
Dánia	„Step-modell”	A hátrányos helyzetű etnikai kisebbségi nők integrálása és marginalizálódásának csökkentése egy lépcsőzetes modell segítségével: 1. elsősorban nyelvi képzés és bevezetés a dán munkaerőpiacra, 2. munkahelyi bevezetés, 3. rendes munkahely a képzési helyen (vagy máshol), az aktív munkaerő-piaci politika gazdasági támogatásával. A nők 50 %-a kapott munkát.
Németország	Forum Immigration és Caritas	Ez a projekt megtűrt menekülteknek nyújt segítséget az álláskeresésben. A menekültekkel foglalkozó intézményekkel együttműködve az etnikai kisebbségek egyéni tanácsadásban részesülnek munkaerő-piaci kilátásaikról és lehetőségeikről.

Olaszország	Inserreg	Innovatív eszközök a marginalizált bevándorló nők munkaerőpiaci integrációjához, különösen a nem önálló idős nők segítségével dolgozó nők esetében. Szakképzés az idős nők segítők gondozásával kapcsolatos speciális kompetenciák megszerzésére, innovatív képzési módszerek kidolgozása és szakmai készségeik fejlesztése munkahelyi képzésen keresztül.
Norvégia	„Új esély” program	A bevezető program modellje alapján a munkaerőpiacon kívül álló, szociális juttatásoktól függő bevándorlóakra összpontosít. A cél az, hogy több bevándorlónak biztosítson állandó pozíciót a munkaerőpiacon. A programból különösen a nők profitálnak.
Norvégia	Quo Vadis www.quo-vadis.no	Munkahelyi képzésre és képesítésre, alapfokú nyelvi, matematikai és informatikai képzésre irányuló program. A nők részt vehetnek egy textilműhelyben, dolgozhatnak boltban, vendéglátásban, kávézóban és álláskereső tréningben.
Norvégia	Mentorok hálózata	Hálózatépítés a munkanélküli bevándorló nők és a dolgozó bevándorló nők között. A mentor támogatja a mentorált munkaerőpiaci és általánosabb értelemben vett társadalmi beilleszkedését.
Svédország	Iftiin	A szómáliaiak munkaerőpiacra való belépésének támogatása a beilleszkedésük és részvételük javítása érdekében. A helyi közösségben együttműködési modellt dolgoztak ki, amelyben részt vesz az üzleti világ, az önkormányzat, az állam, az egyetem és az önkéntes szervezetek. Személyiségfejlesztést és tanulmányi szakköröket biztosítanak a vállalkozásindításban.
Egyesült Királyság	JobCentre Plus, Munka- és Nyugdíjügyi Minisztérium	A cél az álláskereső támogatás nyújtása olyan személyek számára, akiknek a munkavállalása előtt akadályok állnak. A központ segítséget nyújt a kulturálisan érzékeny gyermekgondozás megtalálásában, angol nyelvtanulásban más nyelvet beszélőknek, valamint a munkaerőpiaci integrációt segítő soft skill fejlesztésében és mentorálásban.

4.2. táblázat

Ország	Jó gyakorlat az egészségügy-gyel kapcsolat nehézségek kiküszöbölésének érdekében	A gyakorlat rövid leírása
Ausztria	Női egészségügyi központ F.E.M. south www.fem.at/FEM_Sued/ femsued.htm	Feladata a hátrányos helyzetű csoportok egészségügyi ellátórendszerhez való hozzáféréseinek javítása. A női bevándorlók számára különböző nyelvű tanácsadási és információs anyago-

		kat biztosítanak. Multikulturális és szakmaközi pszichológusokból, pszichoterapeutákból álló csapat, gyógyszerészek, orvosok, nőgyógyászok, szülésznők és szociális munkások.
Ausztria	www.wien.gv.at/integration/rtf/ws04-vortrag.rtf	Segít csökkenteni az orvos és a beteg közötti nyelvi nehézségeket, egészségügyi tájékoztatást nyújt, és megkönnyíti az egészségügyi rendszerhez való jobb hozzáférést. Egy török orvosnő kíséri a páciens az orvosi vizsgálat során, elmagyarázza a vizsgálat eredményeit, és segítséget nyújt a szakorvosok megtalálásában. Török pszichoszociális tanácsadás.
Ausztria	Mammográfiás szűrés	Az „Európai iránymutatások az emlőrákszűrés és - diagnosztika minőségbiztosítására”; a mammográfiás vizsgálat felhasználásának javítása; anyanyelvi támogatás azoknak a nőknek, akiknek az eredménye gyanús vagy pozitív volt, pszichoonkológiai támogatás, figyelemfelkeltés az emlőrákkal kapcsolatban.
Ausztria	Marhama	A női bevándorlók és muszlimok támogatása az egészségügy területén (különösen a kórházakban). Interkulturális fogékonysági képzés (a személyzetet, a kezelést és a betegellátást illetően). ment/gondozás és bürokratikus ügyek). A muszlim betegek kezelésére vonatkozó iránymutatások megvalósítása.
Franciaország	Állami orvosi segély	Célja, hogy javítsa az egészségügyi ellátórendszerhez való hozzáférést a papírokkal nem rendelkező bevándorlók számára, akik igazolni tudják, hogy legalább három hónapja Franciaországban tartózkodnak (a jogok a sürgősségi ellátásra korlátozódik). Az AME ingyenes orvosi ellátásra és kórházi kezelésre ad jogot.
Görögország	Rövid távú kísérleti projekt	Kísérleti beavatkozás a bevándorló nők egészségügyi szükségleteinek és kulturális sokféleségének tudatosítása érdekében Információk előkészítése, terjesztése és értékelése. két athéni nőgyógyászati kórházban a bevándorló nőkkel foglalkozó egészségügyi szakemberek számára készített tájékoztató füzeteket.
Olaszország	Anyák egészsége	A Mum Health célja, hogy a bevándorló nők körében felelősséget ébresszen a személyes egészségért, ebben az esetben a reprodukív egészségért, ami a gyermekek és a felnőttek jólétének javát szolgálja, tekintettel a nők nevelői szerepére. A toszkánai régió egészségügyi központjaiban szociogyógyászati szakemberek számára tartanak képzéseket. A reprodukív egészséggel kapcsolatos multimédiás anyagok előállítására több különböző nyelven.

Olaszország	San Gallicano kórház	Az SGH társadalomkutatási tevékenységei a hatékony egészségügyi ellátás biztosításához szükséges megfelelő kulturális eszközök feltárására összpontosítanak. A tevékenységek magukban foglalják a klinikai vizsgálatot, valamint a szociális és viselkedési értékelést, hogy a megfelelő, etikus és hatékony kulturális közvetítéshez szükséges megfelelő eszközkészletet biztosítsák. Nyelvikulturális közvetítők állnak rendelkezésre. Különös figyelmet fordítanak HIV-fertőzés, tuberkulózis és szexuális úton terjedő betegségek.
Portugália	Miguel Bombarda Kórház, Lisszabon, a bevándorlók egyesületeivel együttműködésben	Az egészségügyi szakemberek képzése a különböző kisebbségek kulturális értékeiről és gyakorlatáról
Svédország	RISK	A csonkítás elleni szervezet (www.risk.se), amelynek tíz tagú vezetősége Afrika és Svédország különböző országaiból érkezik. A szervezet olyan személyzetet képez ki, akik a saját nyelvükön tudják terjeszteni az információkat. Ők tájékoztatást nyújtanak a csonkítás egészségügyi kockázatairól, és egyúttal tájékoztatnak a nők és gyermekek jogairól.

4.3. táblázat

Ország	Jó gyakorlat a társadalmi befogadás és integrálás céljából	A gyakorlat rövid leírása
Cseh Köztársaság	Tanácsadó központ menekülteknek – polgári társulás Multikulturális női csoport	A Cseh Köztársaságban élő külföldi nők rendszeres találkozási, amelyek célja az ország társadalmi és kulturális környezetével kapcsolatos információk és tudatosság növelése. A nők a természetes interakció a munkavállalókkal és más résztvevőkkel, az ország szociokulturális szokásairól.
Cseh Köztársaság	Be In, in Integration! http://www.ekscr.cz/ o-projektu-8/	Oktatás a nemek közötti egyenlőségről és interkulturális érzékenységről, etnocentrizmusról, sztereotípiákról, előítéletekről, idegenfóbiáról, hatékony kommunikációról, különböző módszerekről. és az integráció, a közösségfejlesztés és a tervezés megközelítései
Görögország	A Van Leer Alapítvány integrációs projektje	A program célja a török anyanyelvű nők és gyermekeik integrációja. Pszichológiai támogatás, jogi tanácsadás és egészségügyi látogatások, nyelvtudás, varróműhely, a gyermekek kreatív foglalkoztatása és az iskolai munkához nyújtott segítség.

Izland	Interkulturális Központ www.ahus.is	A központ olyan személyek számára nyújt szolgáltatásokat, akiknek információra és segítségre van szükségük a tartózkodási és munkavállalási engedélyekkel, biztosítással, iskolákkal, lakhatással és egyéb, alapvető jogokkal kapcsolatos kérdésekkel kapcsolatban. Ezen túlmenően a központ ingyenes jogi tanácsadást nyújt a bevándorlóknak, és izlandi nyelvórákat kínál a bevándorlóknak.
Hollandia	Női alapítványi stúdiók Cleo Patria www.cbsdeaker.nl/documenten/cleopatria.htm	A nők részvételének, emancipációjának és integrációjának előmozdítása a szomszédságban. E cél elérése érdekében több női „stúdiót” hoztak létre. Rotterdam városának több városrészében szerveztek.
Hollandia	Anyák központja www.integratie.net	Az etnikai kisebbséghez tartozó nők aktivizálása - híd a család és a társadalom között. A projekt központi célja a társadalmi részvétel. Zoetermeer településen két központban oktatási tevékenységeket és multikulturális tevékenységeket szerveznek a környékbeli anyák számára.
Norvégia	A bevezetési program (amelyet a bevezető okmány hozott létre)	A menekültekre és a velük egyesített családtagokra, valamint a humanitárius okokból tartózkodási engedélyt kapott személyekre és a velük egyesített családtagokra vonatkozik. A program alapszintű norvég nyelvtudást és betekintést nyújt a norvég társadalomba, és felkészít a munkában való részvételre és/vagy a továbbtanulásra.
Spanyolország	Szociális interkulturális médiaszolgáltatás (SIMS). Madridi városi tanács	A SIMS egy olyan közszolgáltatás, amely a bevándorlók általános közszolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek megkönnyítésével, társadalmi részvételük előmozdításával, a kultúrák közötti együttélést segíti elő, és információt szerezzenek a jelenlegi igényeikről és problémáikról.
Spanyolország	A „Mujeres Acogedoras” program. Badalona Városi Tanács	A program célja annak biztosítása, hogy valamennyi nőszövetség és szomszédsági egyesület tudatosítja a bevándorló nők sajátos problémáit, és bizonyos tevékenységeket valósítson meg, elsősorban önkéntes munka révén, a nők társadalmi integrációjának előmozdítása érdekében. A tevékenységek közé tartoznak a nyelvtanfolyamok, informális szemináriumok és workshopok, valamint a nemek közötti esélyegyenlőségen alapuló transzverzális megközelítés előmozdítása az állami intézményekben.

4.4. táblázat

Országok	Jó gyakorlatok az oktatásban	A gyakorlat rövid leírása
----------	------------------------------	---------------------------

Belgium	De Eenmaking vzw, coordina- tion: Liesbet Van Eeckhaut „Tupper care”	Hálózatépítés. A „Tuppercare” sikeres módszer az egyesületek által el nem ért etnikai kisebbségekhez tartozó nők elérésére. Képzés a különböző témákról, például az oktatásról, a kábítószer-használatról, a felnőttéskor történetéről szóló viták élénkítésére. eltérő kultúra, a férfiak és nők közötti kapcsolatok, támogatási struktúrák problémák esetén stb.
Észtország	Észt nyelvi táborok és családi tanulmányi modell	Speciális tábor nem észt és észt fiatalok számára, melynek célja a nyelvi és kulturális akadályok csökkentése, a kommunikációs készségek fejlesztése, valamint az észt nyelv tanulása iránti motiváció és érdeklődés felkeltése. Egy családcseré-projekt keretében a nem-osztrák fiatalok átlagosan egy hetet tölthetnek egy észt családban, és aktívan részt vehetnek mindennapi életükben.
Liechtenstein	Oktatás – Iskola- és profilfejlesztés középiskolai szinten I (SPES I)	Az iskolák célja, hogy a különböző társadalmi és nemzeti háttérű tanulók jobban keveredjenek. Emellett a különböző középiskolai típusokba való felvételi korhatár is emelkedik. A kutatások szerint a gyermekek és a serdülők esélyei kevésbé függenek szüleik iskolai végzettségétől, ha az iskolai továbbtanulásról szóló döntéseket később hozzák meg.
Portugália	Interkulturális oktatási projektek	A kisebbségi csoportokkal közvetlenül foglalkozó szakemberek képzése: tanárok, egészségügyi és szociális ellátással foglalkozó szakemberek. A legtöbb szakembereknek szóló képzés a multikulturalizmushoz kapcsolódó tantárgyakat tartalmaz.
Szlovákia	Az általános iskola befejezése és a középiskola utolsó évének befejezése iskola	Az "Általános iskola befejezése" elnevezésű projekt lehetőséget kínált az általános iskola befejezésére, és ezáltal megkönnyítette az általános iskolába való belépést vagy visszatérést a munkaerőpiacra azok számára, akik nem megfelelő iskolai végzettség vagy annak hiánya miatt kirekesztettek.
Svédország	Nyári iskola	Projekt olyan gyermekek számára, akik nem érték el az iskolai tantervben kitűzött célokat. A tanárok és a szülők közötti kommunikáció megkönnyítése, valamint a szülők ösztönzése érdekében, hogy részt vegyenek az értekezleteken és a gyermek iskolai fejlődéséről szóló megbeszéléseken, speciális párbeszédesek találkozókat szerveztek a szülők és a szülők között. iskolák, különösen a szomáliai szülőkkel.

4.5. táblázat

Ország	Jó gyakorlatok a lakhatási problémákkal kapcsolatosan	A gyakorlat rövid leírása
--------	---	---------------------------

Ausztria	DOWAS www.dowas-fuer-frauen.at	Szociális támogatás a lakást és munkát kereső nők és gyermekeik számára: a cél a megfelelő létesítmények, például lakások vagy apartmanok létrehozása, a tudatosság növelése, támogatott lakóközösségek létrehozása. Az információs központ nyitva áll minden lakást és munkát kereső nő előtt. Az egyesület nonprofit jellegű.
Egyesült Királyság	Helyi önkormányzat és helyi szervezetek Etnikai kisebbségek innovációs alapja (EMIF)	Az EMBA célja a bevált gyakorlatok azonosítása, valamint a helyi hatóságok és partnereik támogatása abban, hogy innovatív módszereket dolgozzanak ki az etnikai kisebbségekhez tartozó lakosság hajléktalanságának kezelésére és megelőzésére. Együttműködés olyan ügynökségekkel, mint a helyi hatóságok, a bejegyzett szociális bérbeadók, valamint az önkéntes és közösségi szervezetek. ágazati szervezetek. Az etnikai kisebbséghez tartozó nők különböző csoportjait támogatják.

4.6. táblázat

Tehát ezen nemzetközi gyakorlatokat vizsgálva láthatjuk, hogy találhatunk megoldást a multikulturalista társadalomkép, valamint a feminista ideológia egymás irányába való eltolódására. A fent említett gyakorlatok különböző kisebbségi csoportokhoz tartozó nők helyzetét vizsgálják, így feltételezhető, hogy ezen gyakorlatok valamilyen módon átültethetőek a roma kisebbségekhez tartozó nők helyzetére is. A következőkben ezen kérdéskörre fogom keresni a választ.

5. Roma nők szerepe a saját kultúrájukban és helyzetük Magyarországon és Európában

A roma kisebbség sok szempontból kifolyólag kitűnik a többi kisebbség közül, hiszen a legtöbb kisebbségi csoportot a közös kultúra, a közös nyelv, vagy éppen a közös vallás tartja össze, ezzel szemben a roma kisebbségen belül nagy a megoszlás a beszélt nyelv és a vallás között, valamint a területi és kulturális különbségeket sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Továbbá kiemelendő, hogy jelenleg a roma kisebbség a legnépesebb etnikai csoport Magyarországon, sőt az Európai Unión belül is (Jara Gómez, 2021, p. 223). A Központi Statisztikai Hivatal 2011-es adatai alapján Magyarországon 315 583 magyar állampolgár tartozik a roma kisebbséghez, s köztük 155 939-en nők.¹¹

A multikulturalizmus fent már kifejtett feminista bírálata alaposan körbejárja a kisebbséghez tartozó nők elnyomásának formáit, ugyanakkor, ahogyan azt Ana M. Jara Gómez is kifejti tanulmányában, a roma kisebbséghez tartozó nők helyzete jóval kiszolgáltatottabb (Jara Gómez, 2021, p. 233). Különösképpen, ha a magyar gyakorlatot vizsgáljuk, az a tény vehető észre, hogy az elmúlt évszázadok során a roma kisebbség tagjait nem sikerült integrálni, így kijelenthető, hogy a roma kisebbséghez tartozó nők helyzete még inkább elhanyagolt ezen a térségen. Huszár Ágnes tanulmányában szintén leírja, s belátja, hogy a magyar médiában szinte minimális a roma kisebbséghez tartozó nők jelenléte. (Huszár, 2015)

A roma közösség, több más kultúrához hasonlóan patriarchális rendszeren alapszik, ezen hierarchikus, tradicionális roma közösségeken belül a nők szerepe a legtöbb esetben alárendelt. Gyermekkorukban apjuk kizárólagos felügyelete alatt állnak, majd ezen családi környezetből kiválva szinte azonnal házasságra kényszerülnek, amelyet sok esetben a családjuk által meghatározott féllal kötelesek megkötni. Hétköznapijaikat, viselkedésüket és cselekedeteiket hagyományos szokásjoguk határozza meg. Ilyen szokásjogokra Huszár Ágnes több példát is bemutat tanulmányában, ilyen például a nőknek azon kötelessége, mely szerint a házasságuk előtt meg kell, hogy tartsák szüzességüket, s házasságkötésük után a monogámiát, s ezen szabály megszegése esetén ezen nőket a magyarországi oláh cigány közösségekben a *marhime* jelzővel illették, mely eredetileg a szégyent, erkölcstelenséget jelentette. Továbbá ilyen szokásjogok közé

¹¹ Központi Statisztikai Hivatal. Népszámlálás 2011.

https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf

tartozik még az, hogy egy *romnyi*¹² nem beszélgethet házon kívül olyan férfival, aki nem a rokona, továbbá az utcán köteles fejkendőt hordania. (Huszár, 2015, p. 28)

Ahogy azt már kifejtettem, Okin kiemelte, hogy sok esetben a kisebbségi kultúrákban a nők elnyomása nem csak a férfiak által történik, hanem az idősebb generációhoz tartozó női tagok által is. Ez az állítás igaz a roma kultúra esetében is, hiszen a szülőképes korú roma nők házasságuk esetén anyósuk, s egész közösségük alá vannak rendelve. (Huszár, 2015, p. 28) Tehát ennek következtében láthatjuk, hogy a magyar roma kisebbség elszigeteltsége, valamint az integrálódás hiányának eredményeképpen a roma kisebbséghez tartozó nők ellen irányuló elnyomó tendenciák sok esetben rejtve maradnak. A továbbiakban annak kérdését fogom körüljárni, hogy a roma nők helyzetét tekintve milyen módon tudnánk alkalmazni a fent felvázolt jó gyakorlatokat.

6. Hogyan lehetne átültetni a külföldi országok jó gyakorlatait a magyar gyakorlatba?

A Magyarországon élő roma kisebbséghez tartozó nők helyzetének javításául szolgáló ideális szociálpolitika több okból kifolyólag nehezen meghatározható, hiszen a fent már említett alacsony mértékű csoportkohézió, továbbá a roma kisebbség elleni mindenkori diszkrimináció egy több évszázados probléma, s mely a roma nők helyzetének nagy mértékű háttérbe szorulását, valamint kirekesztettségét idézi elő.

Magyarországon a rendszerváltást követően több különböző programkezdemenyezés is elindult, valamint több integrációs program finanszírozása is uniós támogatásokkal működik, ugyanakkor ezen intézkedések, valamint az források felhasználásának rendszertelensége és átláthatatlansága nem mozdította előre nagy mértékben a roma kisebbség helyzetét. (Ferge, 2017, p. 384)

Meglátásom szerint a megoldási lehetőségeket keresve azt vehetjük észre, hogy a roma kisebbséghez tartozó nők problémáinak többsége (munkaerőpiacon való érvényesülés, egészségügy, lakhatás stb.) a társadalmi befogadáson és integráláson, valamint az oktatáshoz való hozzáférése és annak minőségén alapszik. Tehát annak érdekében, hogy egy olyan társadalmat tudjunk kiépíteni, amelyben a roma nők helyzetét valamilyen szintű stabilitás jellemezze, egy olyan integrációs politikára van szükségünk, melyben az oktatás kulcsfontosságú szerepet tölt

¹² feleség

be. Hiszen a gyermekvállaló nők magasabb képzettsége képes több síkon is változtatni az elkövetkezendő generációk helyzetén. Így azon, a Liechtensteinben már használatos, gyakorlatot érdemes alkalmazni, melynek kiemelt célja az, hogy a különböző társadalmi, valamint etnikai háttérrel rendelkező fiatalokat vegyítse. Továbbá Portugália esetében említésre került az a gyakorlat, melynek lényegi eleme a diákok oktatóinak társadalmi és kulturális érzékenyítése és oktatása. Úgy gondolom, hogy ezen portugál gyakorlat teret engedhet a fiatal roma kisebbséghez tartozó lányok kibontakozása számára, továbbá ezen gyakorlatok alkalmazása egy hidat képezhet a többségi magyar társadalomhoz tartozó fiatalok és a roma kisebbségekhez tartozó fiatalok között. Itt természetesen a lokális szinten érvényesülő, civil szervezetek által megvalósított, kisebb projektek is megvalósíthatóak és ideálisan segítségnyújtásra is alkalmasak lehet, ugyanakkor ezen országos szintű gyakorlatok rendszerszintű változást válthatnak ki.

Ugyanakkor úgy gondolom, hogy annak érdekében, hogy a roma kisebbséghez tartozó nők társadalmi integrálását előmozdítsuk lokális szintű edukációra van szükség, s a társadalmi érzékenyítés ugyanezen formájára, mint ahogyan azt a legtöbb külföldi jó gyakorlatban láthattuk. Azonban a roma kisebbséghez tartozó nők helyzetének kötöttségét figyelembe véve, úgy vélem, hogy ezen gyakorlatok ilyen formájú (a külföldi gyakorlattal azonos) alkalmazása nem azonnal végrehajtható Magyarországon. Mindazonáltal a fiatalabb generációk megfelelő oktatása, valamint a civil szervezetek által megvalósítható gyakorlatok, melyeknek célja az információkövetítés, hozzájárulnak ahhoz, hogy a jövőben mindez kivitelezhető legyen. Továbbá véleményem szerint a magyar államnak jóval nagyobb szerepe van a roma kisebbséghez tartozó nők segítésében, s a norvég állam több optimális cselekvési tervét követve kialakítható lenne egy, a magyar helyzetre vonatkozó, a nemek közti egyenlőséget szem előtt tartó, integrációs politika is.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

A kutatásom középpontjába a multikulturalizmus eszméjét, annak feminista kritikáját, valamint ezen kérdések gyakorlati oldalát állítottam. Kiindulópontként a multikulturalizmus ideológiájának elméleti oldalát mutattam be, körüljárva az azt meghatározó fogalmakat. A kultúra, a kulturális sokszínűség, a nemzeti kisebbségek, valamint az etnikai csoportok definiálásával megadva az alapot Will Kymlicka multikulturalista elméletének bemutatására, amelynek lényegi elemét a kulturális csoportjogok adták. Kymlicka és Levy meghatározásain keresztül több síkon is vizsgáltam ezen csoportjogokat, melyek aztán több kérdést is felvetettek a multikulturalizmus létjogosultságával kapcsolatban.

Majd vizsgáltam a multikulturalizmus feminista kritikájának megértéséhez elengedhetetlen interszekcionális feminizmus irányzatát, melynek összefoglalóan az a célja, hogy a nők helyzetét ne csak egy gyűjtőfogalomként vizsgáljuk, továbbá ne hagyjuk figyelmen kívül a különböző társadalmi háttérrel rendelkező nők szituációját befolyásoló tényezőket, mint például az etnikai hovatartozásukat, a korukat, a szexuális identitásukat stb.

Ezután Susan Moller Okin és Kymlicka vitáján keresztül vizsgáltam a multikulturalizmus és a feminizmus között fennálló érdekkülönbségeket, melynek középpontjában az elnyomó patriarchális rendszereken alapuló kisebbségi kultúrák térnyerése állt. S ezen vizsgálódások arra a tényre vezettek rá, hogy mindkét ideológia sarkos nézőpontja azt sugallja, hogy elképzelhető a két ideológia közös nevezőre hozása, melynek megoldását ezután a gyakorlatban kerestem.

Különböző külföldi országok jó gyakorlatait vizsgálva kerestem lehetséges megoldást a magyar roma kisebbségekhez tartozó nők helyzetére nézve. Melyre végül nem egy teljeskörű választ adtam, hanem egy kiinduláspontként szolgáló lehetséges irányvonalat vázoltam fel.

IRODALOMJEGYZÉK

- Abdi, A.A. *et al.* (2015) *Decolonizing global citizenship education*. Edited by A.A. Abdi, L. Schultz, and T. Pillay. Rotterdam Boston Taipei: Sense Publishers.
- Bell, D. (2022) 'Communitarianism', in E.N. Zalta and U. Nodelman (eds) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Fall 2022. Metaphysics Research Lab, Stanford University. Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/communitarianism/> (Accessed: 28 October 2022).
- Crenshaw, K. (1991) 'Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color', *Stanford Law Review*, 43(6), p. 1241. Available at: <https://doi.org/10.2307/1229039>.
- Damant, D. *et al.* (2008) 'Taking Child Abuse and Mothering Into Account: Intersectional Feminism as an Alternative for the Study of Domestic Violence', *Affilia*, 23(2), pp. 123–133. Available at: <https://doi.org/10.1177/0886109908314321>.
- Demeter M.A. (2009) *Szabadság, egyenlőség, nemzetiség: a nemzeti kisebbségek problémája az angolszász politikai filozófiában*. Kolozsvár: Pro Philosophia (Műhely, 20).
- Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (2010) *Ethnic minority and Roma women in Europe : a case for gender equality?* LU: Publications Office. Available at: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/35311> (Accessed: 7 October 2022).
- Domokos L. (2016) 'Critical Race Theory – A magyar kritikai rasszelméleti mozgalom elméleti megalapozása', p. 24.
- Egedy G. (2006) 'A multikulturalizmus dilemmái: Nagy-Britannia példája', p. 9.
- Egedy G. (2016) 'A multikulturalizmus kihívása: Értjük-e Európát?', p. 15.
- European Commission. Directorate General for Justice and Consumers. (2017) *Analysis and comparative review of equality data collection practices in the European Union: data collection in the field of ethnicity*. LU: Publications Office. Available at: <https://data.europa.eu/doi/10.2838/447194> (Accessed: 1 November 2022).
- Feischmidt Margit, M. (2016) 'A kritikai és emancipációs diskurzusok megújulásáról', *Socio.hu*, 2. Available at: <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.2.103>.
- Ferge, Z. (2017) *Magyar társadalom- és szociálpolitika, 1990-2015*. Budapest: Osiris (A mai Magyarország).

- Fraser, N. (1996) 'MULTICULTURALISM AND GENDER EQUITY: THE U.S. "DIFFERENCE" DEBATES REVISITED', *Constellations*, 3(1), pp. 61–72. Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.1996.tb00043.x>.
- Gangoli, G., McCarry, M. and Razak, A. (2009) 'Child Marriage or Forced Marriage? South Asian Communities in North East England', *Children & Society*, 23(6), pp. 418–429. Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2008.00188.x>.
- Gregor A. and Kováts E. (2018) *Noügyek 2018: társadalmi problémák és megoldási stratégiák : a kutatási eredmények összefoglalója*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Gutmann, A. (1993) 'The Challenge of Multiculturalism in Political Ethics', p. 37.
- Haveman, J. and Lavorel, J. (1975) 'Identification of the 120 ms phase in the decay of delayed fluorescence in spinach chloroplasts and subchloroplast particles as the intrinsic back reaction. The dependence of the level of this phase on the thylakoids internal pH', *Biochimica Et Biophysica Acta*, 408(3), pp. 269–238. Available at: [https://doi.org/10.1016/0005-2728\(75\)90129-2](https://doi.org/10.1016/0005-2728(75)90129-2).
- Hell J. (1998) 'Nőkérdés és multikulturalitás', p. 10.
- Herr, R.S. (2004) 'A Third World Feminist Defense of Multiculturalism', *Social Theory and Practice*, 30(1), pp. 73–103.
- Hogarth, K. (2011) 'Contested Belonging: The Experiences of Racialized Immigrant Women in Canada', *The International Journal of Diversity in Organizations, Communities, and Nations: Annual Review*, 10(5), pp. 63–74. Available at: <https://doi.org/10.18848/1447-9532/CGP/v10i05/38928>.
- Huszár, Á. (2015) 'A hiány Helye: A Roma nők', *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 5 (2), pp. 21–37.
- Ilisei, I. (2013) 'Education of Roma Women between Feminism and Multiculturalism Case study: Roma Women in Romania', *I SSN*, 12(1), p. 8. Available at: <https://doi.org/10.4119/jsse-636>.
- Jara Gómez, A.M. (2021) 'Identity of Roma women and processes of international and transitional justice', *The Age of Human Rights Journal*, (17), pp. 222–243. Available at: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v17.6385>.
- Johnsdotter, S. and Essén, B. (2010) 'Genitals and ethnicity: the politics of genital modifications', *Reproductive Health Matters*, 18(35), pp. 29–37. Available at: [https://doi.org/10.1016/S0968-8080\(10\)35495-4](https://doi.org/10.1016/S0968-8080(10)35495-4).
- Kartag-Ódri Á. (2007) 'JÓ-E A MULTIKULTURALIZMUS A NŐKNEK?', p. 14.

- Kocsis, P.C. (2021) 'A multikulturális nevelés kihívásai etnikailag változó településeken', *Eruditio-Educatio*, 16.(4), pp. 55–71. Available at: <https://doi.org/10.36007/eruedu.2021.4.55-71>.
- Kocze, A. and Popa, R.M. (2009) 'Missing Intersectionality: Race/Ethnicity, Gender, and Class in Current Research and Policies on Romani Women in Europe'.
- Kukathas, C. (2001) 'Distinguished Lecture in Public Affairs: Is Feminism Bad for Multiculturalism?', *Public Affairs Quarterly*, 15(2), pp. 83–98.
- Kymlicka, W. (1989) *Liberalism, community, and culture*. Oxford [England] : New York: Clarendon Press ; Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (1995) *Multicultural citizenship: a liberal theory of minority rights*. Oxford : New York: Clarendon Press ; Oxford University Press (Oxford political theory).
- Levy, J.T. et al. (1997) *Ethnicity and group rights / edited by Ian Shapiro and Will Kymlicka*. Edited by I. Shapiro et al. New York: New York University Press (Nomos, 39).
- Mihalache, I. (2004) *Romani Women's Participation in Public Life*, European Roma Rights Centre. European Roma Rights Centre. Available at: <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=1359> (Accessed: 1 November 2022).
- Mohanty, C.T. (2003) *Feminism without borders: decolonizing theory, practicing solidarity*. Durham ; London: Duke University Press.
- Morell, I.A. (2016) 'Roma women's marginalities in the recognition struggles of a Hungarian Roma Women's NGO', *New Series*, (7), p. 18.
- Mügge, L. and de Jong, S. (2013) 'Intersectionalizing European politics: bridging gender and ethnicity', *Politics, Groups and Identities*, 1(3), pp. 380–389. Available at: <https://doi.org/10.1080/21565503.2013.816247>.
- Okin, S.M. et al. (1999) *Is multiculturalism bad for women?* Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Ponzanesi, S. (2007) 'Feminist theory and multiculturalism', *Feminist Theory*, 8(1), pp. 91–103. Available at: <https://doi.org/10.1177/1464700107074200>.
- Poulter, S. (1987) 'Ethnic Minority Customs, English Law and Human Rights', *The International and Comparative Law Quarterly*, 36(3), pp. 589–615.
- Reitman, O. (2005) 'Multiculturalism and feminism: Incompatibility, compatibility, or synonymy?', *Ethnicities*, 5(2), pp. 216–247. Available at: <https://doi.org/10.1177/1468796805052117>.
- Rhode, D.L. (2018) 'Diversity and Gender Equity in Legal Practice', *University of Cincinnati Law Review*, 82, p. 31.

- Rontó R. (2016) 'Roma nők a nemzetközi jogban és Magyarországon', p. 17.
- Sebestyén Z. (2016) 'Az interszekcionalitás elméleti megközelítései', *Metszetek* [Preprint]. Available at: <https://doi.org/10.18392/metsz/2016/2/3>.
- Sloan, L.M. (2018) *Critical multiculturalism and intersectionality in a complex world*. Second edition. New York, NY: Oxford University Press.
- Song, S. (2009) 'The Subject of Multiculturalism: Culture, Religion, Language, Ethnicity, Nationality, and Race?', in B. de Bruin and C.F. Zurn (eds) *New Waves in Political Philosophy*. London: Palgrave Macmillan UK, pp. 177–197. Available at: https://doi.org/10.1057/9780230234994_10.
- Song, S. (2020) 'Multiculturalism', *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Fall 2020. Edited by E.N. Zalta. Metaphysics Research Lab, Stanford University. Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/multiculturalism/> (Accessed: 16 September 2022).
- Spinner-Halev, J. (2001) 'Feminism, Multiculturalism, Oppression, and the State', *Ethics*, 112(1), pp. 84–113. Available at: <https://doi.org/10.1086/322741>.
- Szemesi S. (2016) 'A roma kisebbség helyzete a nemzetközi és az európai jogban – gondolatok Szalai Anikó monográfiájához', p. 5.
- Taylor, C., Gutmann, A. and Taylor, C. (1994) *Multiculturalism: examining the politics of recognition*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Vrousalis, D.N., Oversloot, D.H.J. and Janssen, J. (2015) 'MASTER THESIS: FEMINISM AND MULTICULTURALISM THE COMPATIBILITY OF WOMEN'S RIGHTS AND THE RIGHTS OF MINORITIES', p. 58.
- Walley, C.J. (1997) 'Searching for "Voices": Feminism, Anthropology, and the Global Debate over Female Genital Operations', *Cultural Anthropology*, 12(3), pp. 405–438.
- Williams, M.S. (1995) 'Justice Toward Groups: Political Not Juridical', *Political Theory*, 23(1), pp. 67–91. Available at: <https://doi.org/10.1177/0090591795023001005>.
- Witt, C. (1995) 'Anti-Essentialism in Feminist Theory', *Philosophical Topics*, 23(2), pp. 321–344. Available at: <https://doi.org/10.5840/philtopics19952327>.
- Young, I.M. (1989) 'Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship', *Ethics*, 99(2), pp. 250–274.
- Young, I.M. (1990) *Justice and the politics of difference*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Zeitzen, M.K. (2008) *Polygamy: a cross-cultural analysis*. Oxford ; New York, NY: Berg.